

Jakubské náměstí (Jacob Square) – One of two centers colonization in Brno

The paper sums up the present knowledge of spatial development of Jacob Square in Brno, the origins of which date back to the first decades of the 13th century. In the Jacob Square area the main development horizons of burgher build-up (at first of timber and earth and later of masonry) with emphasis placed on the medieval period are to be detected; likewise, we can try to characterize them in general. We know that the beginnings of settlement fall into the first third of the 13th century and that they are positively connected only with the arrival of locators from Western Europe. Medieval building development at the square took place on a layout, the main features of which were only stabilized by the end of the 13th century. The primary constituent influencing the appearance of the square was the parish church of St. Jacob. The square changed with every rebuilding of this church, i.e. it grew larger just as the church grew in size. The archaeological information necessary for a more precise reconstruction of the plot pattern itself has not been acquired to date; moreover we cannot expect any profound changes in the future due to the disturbance and destruction of archaeological terrain in the area. However, in confrontation with historical plans as well as archival and iconographic sources the scanty findings can still be completed and specified. The situation is a bit different concerning church buildings and the cemetery of St. Jacob as we can follow their development or extension (cemetery) quite well.

1) Můžeme předpokládat, že nějaká bližší nespécifikovaná skupina cizích kupců a řemeslníků se pohybovala již v rámci brněnské preurbání aglomerace ve druhé polovině 12. století.

2) Tím je míněna podoba města, která je známa z historických vyobrazení a nejstarších plánů, o níž se obecně uvažuje, že byla v hrubých rysech dána již ve 13. století.

Obr. 1
Kostel sv. Jakuba s nejbližším okolím. Výřez z veduty H. B. Beyera – H. J. Zeisera Obložení Brna Švédy v roce 1645, pohled z ptačí perspektivy, olejomalba na plátně z roku 1650, uložen v MuMB, inv. č. 2284.

Vedle prostoru předlokačního osídlení ze 2. poloviny 12. století soustředěného na mírném svahu severovýchodně pod petrským vrchem, který je ze severu vymezen přibližně dnešními ulicemi Dominikánskou, Jánskou, Panskou a Orlí, představuje okolí kostela sv. Jakuba druhé krystalizační jádro budoucího středověkého Brna (Richter 1936; Dřímál – Peša et al. 1969; 39–41; Švábenský 1993, 257; souhrnně Procházka 2000, 133–135). Mechanismus vzniku vlastního města do jeho konečné vrcholně středověké podoby zůstává dodnes otázkou.

Zatímco starší slovanské předlokační období v prostoru jádra města je dnes již v zásadě uspokojivě osvětleno (Procházka 2000, 30–41 n.), historická etapa počínající výrazným přílivem cizích kolonistů (po roce 1200) 1) a končící prostorovou stabilizací města do jeho středověké podoby (20. až 40. léta 13. století) 2) je dodnes předmětem hypotéz (souhrnně Procházka, 133–135). Klíčovou úlohu v této problematice představoval farní kostel sv. Jakuba, který byl podle dochovaných historických pramenů založen před rokem 1222 (Bretholz 1901, 3 n.) jako nejstarší kostel německých osadníků. Svou nezastupitelnou roli zde hraje i nejbližší okolí tohoto kostela – dnešní Jakubské náměstí s přilehlými ulicemi (obr. 1).

Na jednom z předních míst týkajících se problematiky počátků osídlení severní části města stojí otázka, co to byl tzv. *Burgus Brunnensis*, zmiňovaný v listině olomouckého biskupa Roberta z roku 1231, ve které potvrdil oslavanskému klášteru patronátní právo ke kostelu sv. Jakuba *in Burgo Brunnensi*. Tento termín je připomínán i v pozdějších letech, kdy Brno mělo propracované městské zřízení (1243; Flodr 1993). Vyskytuje se ve dvou papežských listinách z roku 1261 týkajících se téhož místa a téhož patronátního práva (Kejř 1998, 79). Výklad latinského slova *burgus* je velmi komplikovaný a v zásadě na něj existují tři názory. Podle historika Jiřího Kejře rozhodně nelze tento termín vyložit ve smyslu města. Jednalo se o neopevněné skupiny domů, které ležely v dosahu hradu a postupně se včlenily do tvořícího se města (Kejř 1998, 81). Odlišné stanovisko přinesl Jindřich Tomas, jenž zastával názor, že termín *burgus* je synonymem latinského *civitas*. Tato skutečnost by znamenala, že Brno jako právní město existovalo již ve dvacátých letech 13. století (Tomas 1999, 348). Vzhledem k uzavřenému a současně nevelkému množství písemných pramenů, které máme o Brně na počátku 13. století k dispozici, je archeologie již zřejmě jediným vědním oborem, který může otázku brněnského *burgu* alespoň částečně zodpovědět. Ačkoliv severní část Brna nebyla archeologicky prozkoumána v takovém rozsahu jako část jižní, můžeme již nyní vyslovit některé hypotézy týkající se vlastního mechanismu vzniku středověkého města a rozvržení uliční sítě v celém jeho areálu a konfrontovat je s dosud známými historickými poznatky. Srovnat nové archeologické poznatky s historickými prameny se nejnověji pokusil Rudolf Procházka, který se domnívá, že termínem *burgus* mohlo být označeno rané stadium města, jež mělo alespoň základní stupně samosprávy a tedy i zvýhodnění jeho obyvatel ve srovnání s lidmi z běžných podhradských sídlišť. Autor dokonce nevylučuje, že *burgus* ve známé zábrdovické listině hlásící se k roku 1210, vzniklé ale kolem roku 1235, se vztahuje jak na Staré, tak na „nové“ Brno (Procházka 2000, 134).

Archeologické výzkumy a další východiska ke studiu urbanistického vývoje náměstí

3) Výzkum nebyl zpracován do nálezné zprávy a terénní dokumentace je uložena v archivu Archaia Brno o. p. s.

4) Výzkum nebyl zpracován do nálezné zprávy a terénní dokumentace je uložena v archivu Archaia Brno o. p. s.

Dnešní prostor Jakubského náměstí je vymezen domy, které byly postaveny převážně na přelomu 19. a 20. století v období tzv. brněnské asanace. Tehdejší doba přinesla městu mimo jiné i moderní technologii zakládání staveb do jedné stavební jámy. Tento stavební postup je příčinou toho, že pod novostavbami se již nenacházejí žádné archeologické terény a veškeré pozůstatky historické zástavby jsou nenávratně zničeny. Z hlediska archeologie jsme tedy odkázáni pouze na terénní výzkumy v prostoru dnešních veřejných prostranství (tj. vlastního Jakubského náměstí a přilehlých ulic). Ani zde však není situace pro výzkum jednoduchá. Náměstí a ulice byly mnohokrát předlážděny a pod současnou vozovkou jsou vedeny četné inženýrské sítě, jež dochované archeologické situace v minulosti značně narušily. V případě Rašínovy ulice byla velkým zásahem do terénu také stavba tramvajové trati, která podle svědků zničila v 60. letech část svatojakubského hřbitova. Nicméně právě v tomto prostoru jsou dosud ve větší míře konzervovány archeologické terény i základy historických staveb, které zde stály před „proražením“ Rašínovy ulice na počátku 20. století. Z hlediska archeologie nelze pominout ani vlastní interiér kostela sv. Jakuba, který prozatím nebyl podroben žádnému terénnímu výzkumu, jenž v budoucnu může přinést ještě nejedno překvapení.

Obr. 2

Vyznačení archeologicky zkoumaných ploch v prostoru Jakubského náměstí a jeho nejbližšího okolí:

- 1) liniový výkop z roku 1990,
- 2) výzkum dvorku Jakubská 4 z roku 1991,
- 3) výzkum v prostoru parcely Rašínova 4 z roku 1997,
- 4) dokumentace kabelovodu v roce 1999,
- 5) sondy, projekt sanace podzemí – blok 42 z roku 2000,
- 6) sondy, projekt sanace podzemí – blok 41 v letech 2001 a 2002,
- 7) sondy, projekt sanace podzemí – blok 32 v roce 2002,
- 8) sondy, projekt sanace podzemí – blok 33 v roce 2002,
- 9) plošný výzkum v rámci rekonstrukce Jakubského náměstí v letech 2003 a 2004,
- 10) výzkum doprovázející výstavbu sekundárních kolektorů v letech 2003 a 2004,
- 11) výzkum z let 2005 a 2006 doprovázející rekonstrukci náměstí Svobody,
- 12) dokumentace výkopů pro kanalizaci domu Jakubská 6.

Počátky terénního archeologického výzkumu ve sledovaném prostoru jsou v podstatě spojeny až s obnovou historického jádra města po roce 1989 (obr. 2). V následujícím roce dokumentoval Rudolf Procházka (AÚ ČSAV Brno) ve vozovce před západním průčelím kostela sv. Jakuba liniový výkop, který prořezal základy neznámé (sakrální?) stavby ze 13. století. **3)** V roce 1991 byl proveden záchranný výzkum prostoru dvorku při rekonstrukci domu Jakubská č. 4. Výzkum se omezil na vybírání objektů zahloubených do podloží (Himmelová et al. 1993, 85–88). **4)** V letech 1997 až 1998 probíhal plošný záchranný archeologický výzkum na parcele Rašínova č. 4 (dnešní budova pojišťovny Kooperativa; obr. 3). V průběhu výzkumu byly odhaleny pozůstatky dřevohlinité a následně zděné zástavby ze 13. a 14. století, která respektovala průběh bývalé uličky Hřbitovni. V západní části dnešní parcely byla odkryta nejjihnější část svatojakubského hřbitova (Merta 1999, 301–306; Holub 2006b et al., 272–273). V roce 1999 se uskutečnil dohled nad výkopem pro optický kabel při jižní stěně kostela sv. Jakuba, který porušil základy tehdy neznámých sakrálních staveb (Merta et al. 2000, 51–52). O rok později bylo dokumentováno 7 sond položených v prostoru ulice Jakubská při sanaci

Obr. 3
Celkový pohled od severu
na výzkum v prostoru
parcely Rašínova 4
(archiv Archaia Brno o. p. s.
– i. č. 30–97–90).

Obr. 4
Celkový pohled
od severovýchodu
na výzkum v prostoru
tzv. svatojakubské huti
(archiv Archaia Brno o. p. s.
– i. č. 373–03–23).

5) Jakýkoliv případný další archeologický výzkum, v budoucnosti vzdálené nejméně několik desítek let, však bude v tomto prostoru jen s obtížemi navazovat na zprávanou stratigrafii.

podzemí bloku 42 (Holub et al. 2002, 77–80). V letech 2001–2002 byl proveden záchranný výzkum v rámci sanace podzemí bloku 41 v prostoru Jakubského náměstí před jeho plánovanou rekonstrukcí. Celkem bylo dokumentováno 17 sond. Sonda D5 položená při severní stěně kostela byla rozšířena ve větší plošný zjišťovací výzkum. V průběhu výzkumu se podařilo zachytit dvě starší stavební fáze kostela sv. Jakuba a také ověřit intenzitu pohřbívání v této části hřbitova. Dokumentované sondy doložily rozsah archeologických situací, rozsah někdejšího farního hřbitova (bylo vyzvednuto na 350 hrobů), podařilo se zachytit sklepní prostory tzv. svatojakubské huti, základy kaple sv. Mořice a rozsáhlou kostnicí pod náměstím, situovanou jižně kostela (Merta – Peška – Zůbek 2002). V témž období byl proveden i záchranný výzkum doprovázející sondážní průzkumy (sanace podzemí bloků 32 a 33) přilehlých ulic Jakubské, Rašínovy a Běhounské (Holub et al. 2002, 93–96; Holub et al. 2003a, 65). Nejrozsáhlejší záchranný výzkum se uskutečnil v letech 2003 až 2004. Výzkum byl součástí kompletní rekonstrukce inženýrských sítí a vlastního povrchu Jakubského náměstí (3000 m² zkoumané plochy), a to téměř na celé ploše náměstí. V průběhu výzkumu byly odhaleny základy sakrální architektury náležící jednotlivým stavebním fázím kostela a k němu přistavěných kaplí. Podařilo se zachytit pozůstatky výrobních objektů a nejstarší dřevohliněné i zděné měšťanské zástavby. Byla také prozkoumána rozsáhlá část farního hřbitova, ze kterého bylo vyzvednuto na 1000 hrobů (obr. 4; Holub et al. 2006a, 272–277; 2006b, 175–176.). Současně s výzkumem Jakubského náměstí probíhal i výzkum doprovázející výstavbu sekundárních kolektorů v Kozi ulici a při ústí Rašínovy ulice do náměstí Svobody. Podařilo se odhalit základy středověkého domu, jenž stával na nároží ulic Běhounská a Kozí (Holub et al. 2006b, 173–175, 187–190). Prozatím poslední větší archeologické výzkumy vyvolané kompletní rekonstrukcí náměstí Svobody v letech 2005 a 2006 obsáhly jižní část ulice Rašínova (Holub et al. v tisku). Těmito výzkumy byly odkryty pozůstatky měšťanských domů, které byly zbourány při proražení Rašínovy ulice. V roce 2005 byl dokumentován výkop pro kanalizaci domu č. 6 v ulici Jakubské, jenž odkryl sklepní prostory středověkého sklepa náležícího někdejšímu domu kartuziánů (Holub et al. 2006b, 181–182).

Z výše uvedeného je patrné, že Jakubské náměstí a jeho okolí patří v současnosti k archeologicky nejprozkoumanějším územím v prostoru MPR Brno. Nutno podotknout, že jednotlivé výzkumy mají různou vypovídací hodnotu. Ve většině případů se jednalo „pouze“ o dokumentaci stěn výkopů jednotlivých sond nebo inženýrských sítí, jindy o plošné výzkumy různé kvality. Nelze například srovnávat plošný výzkum dvorku domu Jakubská č. 4 v roce 1991 s výzkumem Jakubského náměstí v letech 2003 až 2004, který byl kvalitativně na podstatně vyšší úrovni. Všechny zmiňované archeologické výzkumy byly vázány na nejrůznější stavební aktivity. Některé z těchto výzkumů nemohly být dozkoumány na geologické podloží, část archeologických terénů byla zničena při stavební činnosti ještě před zahájením vlastního záchranného výzkumu. To vše jsou faktory, které ovlivnily stav archeologické pramenné základny k minulosti Jakubského náměstí. Archeologický terén, který torzovitě a rozptýleně zůstal zachován, je příslibem pro budoucnost. **5)**

Při studiu stavebního vývoje, a to i v jeho počátcích, se nemůžeme vázat pouze na archeologické prameny. Velmi důležité prvky představuje reliéf předlokačního terénu, studium písemných pramenů a historických prací, srovnávání s nejstaršími vedutami města (zvláště s vedutou H. B. Beyera a H. J. Zeisera k roku 1645; dále viz Kalivoda 1959, 16–55), s historickými fotografiemi z 19. a 20. století, s nejstaršími historickými plány náměstí a jeho okolí (např. plán stabilního katastru z roku 1825) i stavebními plány jednotlivých, dnes již zbořených domů (Borský 2005).

Konfigurace terénu v severní části města

Počátky osídlení severní části města podstatně ovlivnila konfigurace terénu. Tato část města se nachází na nevýrazném hříbtku táhnoucím se západovýchodním směrem, na němž byl postaven i kostel sv. Jakuba. Vlastní areál, na kterém se severní část města konstituovala, byl na jižní straně ohraničen mírnou zvodnělou terénní depresí, jež procházela v západovýchodním směru severní částí dnešního náměstí Svobody a pokračovala dále k východu do prostoru ulice Koblížná (Merta – Peška 2002; Lisá et al. v tisku). Na severu byl areál vymezen vodotečí dnes již bezejmenného kanalizovaného potoka tekoucího pod dnešní ulicí Joštovou a jižní částí Moravského náměstí. K východu terén pozvolna klesá (dnešní Jezuitskou ulicí) směrem k vodoteči Ponávky. Na západě byl areál vymezen svahem Špilberka, pod kterým se nacházela již zmíněná zvodnělá terénní deprese – prostor dnešní ulice Veselá (Holub et al. 2004a, 49–51).

Na rozdíl od jižní části města se jednalo o polohu méně příhodnou k osídlení, což dokládá i to, že v severní části města nebyly vyjma několika ojedinělých nálezů dokumentovány lidské aktivity z období pravěku a protohistorie.

Rozvržení starších dálkových komunikací (obr. 5a)

Vedle konfigurace terénu sehrály klíčovou roli v rozvržení uliční sítě středověkého Brna dálkové obchodní cesty. Tento jev je typický pro všechna města, jejichž založení bylo vlastně jakousi regulací starších preurbáních aglomerací. Jako příklad nám může posloužit Praha (Libal – Muk 1996, 27), Olomouc (Richter 1959, 121 n.; Bláha 1998, 133 n.) nebo saský Cvikov (Beutmann 2004).

6) Výzkum, jenž se uskutečnil při novostavbě bytového domu Studánka, je v současnosti ve fázi zpracování.

Bezpochyby nejvýznamnější raně středověkou obchodní komunikací, která vedla jádrem budoucího města, byla západovýchodní cesta ze Znojma přes Staré Brno (zeměpanský hrad) do Olomouce, můžeme ji tedy nazvat olomouckou. Ze Starého Brna cesta pokračovala sedlem mezi petrským návrším a Špilberkem dále na východ. Prozatím nelze odpovědět na otázku, ve kterém období má své počátky. Nejpozději v polovině 12. století, v období založení kostela sv. Petra (při němž zřejmě existoval v této době nějaký zatím bližší nespécifikovaný dvorec) a trhové osady v prostoru jižní části města (Procházka 2000, 30 n.), byla tato trasa využívána patrně již velmi intenzivně. Významu cesty odpovídá i to, že si při jejím brodu přes řeku Svitavu vystavěl dvorec Lev z Klobouk. Dvorec se před rokem 1209 stal základem premonstrátského kláštera (Borovský 2005, 32). Nově objevené, starší raně středověké osídlení při horní části ulice Pekařské **6)** nám dnes napovídá, že komunikace byla zřejmě využívána již podstatně dříve. Tato olomoucká cesta se při vstupu do někdejší tržní osady, přibližně v místě budoucí Brněnské brány, větvila do tří směrů. Hlavní byl přímý, východní směr na Olomouc (pozdější ulicí Starobrněnskou, Zelným trhem a ulicí Orlí), při kterém se nacházelo předlokační osídlení a staré tržiště (srov. nejnověji Procházka 2000, 106–107). Ve směru na jih (pozdější Biskupská ulice) se cesta stáčela k ohrazenému areálu s kostelem sv. Petra (srov. nejnověji Borský et al. 2006, 200–212). Severní větev pokračovala ve směru na Veveří a dále do Čech (pozdější ulice Dominikánská, Dominikánské náměstí a ulice Veselá). Při této cestě byl před rokem 1228 založen kostel sv. Michala (Holub et al. 2003b, 42 n.). V areálu tržní osady se z olomoucké cesty oddělovala (v prostoru dolní části Starobrněnské ulice) cesta směřující k jihovýchodu a dále do Podunají. V prostoru mezi těmito dvěma cestami vznikl starý trh (Horní náměstí). V jejich blízkosti se postupně rozrůstal areál trhové osady. Při jihovýchodní cestě bylo založeno v místech zvaných Na luhu (dnešní Komárov) proboštvství třebečských benediktinů, které má své kořeny snad před rokem 1150 (Foltýn et al. 2005, 194 n.).

Druhou významnou dálkovou obchodní komunikací, která protínala předlokační aglomeraci ve směru severojižním, byla cesta, kterou můžeme nazvat „vratislavská“. Tato k severu směřující cesta vedla ze slezské Vratislavi do Podunají. Trasa původní cesty předlokačním sídliskem patrně vedla dnešními ulicemi Josefskou, Minoritskou a Kozí směrem k pozdější Běhounské bráně. Kolem této cesty se soustředilo předlokační osídlení v jižní části města (Josefská, Minoritská viz Procházka 2000, 30 n.) a později při ní byl založen klášter menších bratří. Při této cestě mohl být již počátkem 13. století umístěn i dvůr markraběte Vladislava Jindřicha, který byl později věnován velehradskému klášteru (viz Borovský 2000, 15–16). Rovnoběžně s touto starou trasou byla užívána, případně o něco později vznikla nová cesta středem předlokačního sídliskem (dnešní Masarykovou ulicí), která se při severním okraji předlokační aglomerace větvila a právě v těchto místech dala později vzniknout Dolnímu trhu. Při hlavní trase této nové cesty ve směru na Vratislav se konstituovala ulice Běhounská. Vedlejší cesta (dnešní ulice Česká, dříve Přední Veselá) pokračovala severozápadním směrem na Veveří a dále do Čech.

Zcela jistě není náhodou, že na počátku 13. století byla právě mezi těmito dálkovými obchodními cestami vysazena kupecká osada cizích kolonistů, kteří na nejvýhodněji položeném místě postavili kostel sv. Jakuba. Je pravděpodobné, že právě v tomto období vratislavská cesta směřující do Podunají nabyla většího významu.

V současnosti prozatím nejsme schopni říct, zda rozměření města a uliční sítě vzniklo s krátkým časovým odstupem po příchodu prvních kolonistů nebo zda se jednalo o období delší, ukončené až stabilizací půdorysu města ve druhé polovině 13. století. Předpokládáme však, že rozměření vlastních parcelních a domovních bloků respektovalo všechny starší obchodní komunikace.

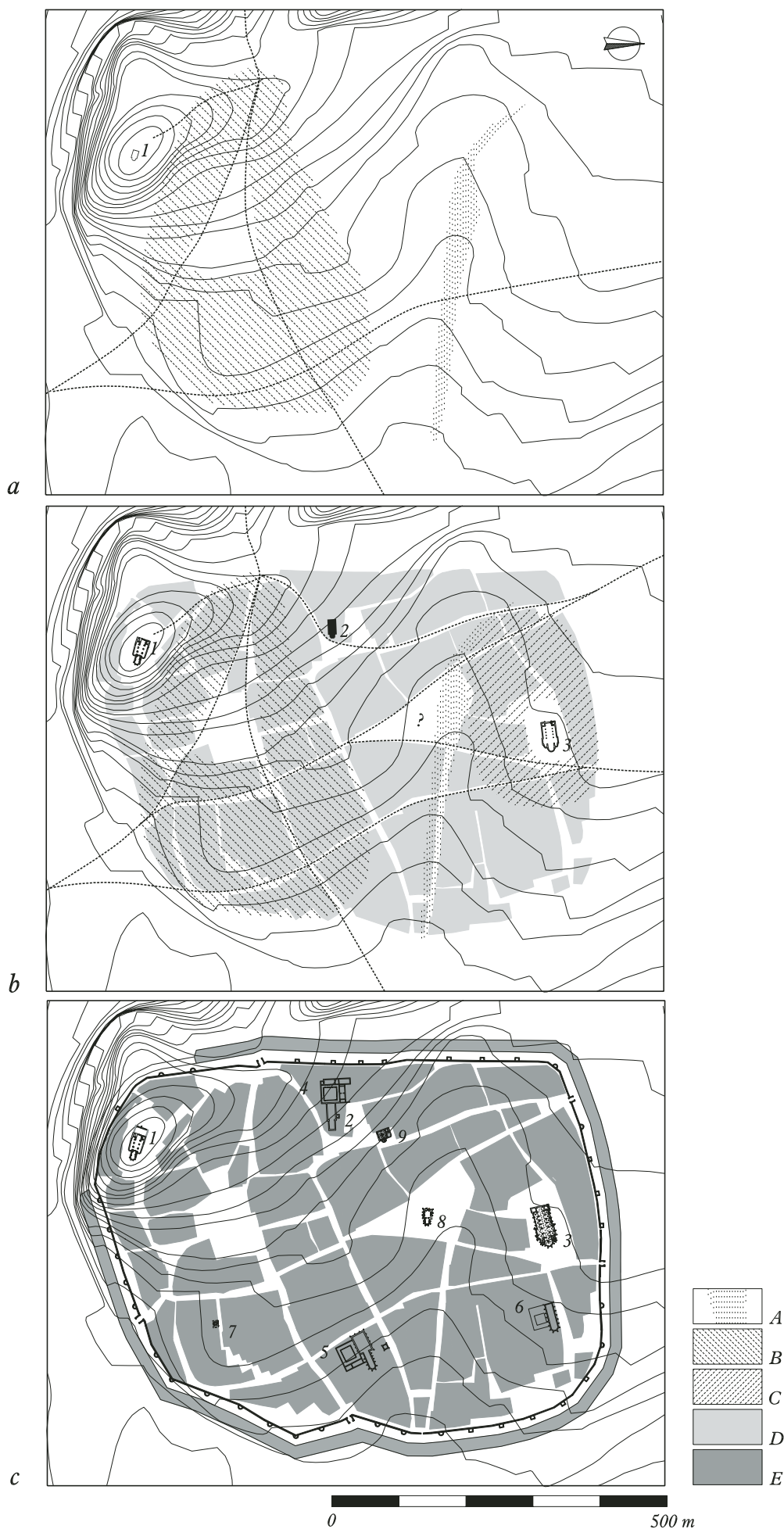
Obr. 5

Rekonstrukce vývoje osídlení a zástavby v prostoru středověkého Brna v hradbách:

- a) rekonstrukce předlokačního Brna s průběhem dálkových komunikací v období od poloviny 12. století do jeho konce,
- b) rekonstrukce Brna v období lokace s průběhem dálkových komunikací po roce 1200,
- c) město Brno v hradbách s vyznačením domovních bloků, městských bran a nejdůležitějších sakrálních staveb.

- A: zvodnělý prostor se sezonní vodotečí
- B: předpokládaný prostor předlokačního osídlení ve 2. polovině 12. století
- C: předpokládaný rozsah lokačního osídlení v prostoru při kostele sv. Jakuba po roce 1200
- D: budoucí domovní bloky
- E: domovní bloky ve středověku

- 1: kostel sv. Petra (polovina 12. stol.)
- 2: kostel sv. Michala (před rokem 1227)
- 3: kostel sv. Jakuba (mezi lety 1201 a 1222)
- 4: dominikánský klášter (mezi lety 1227 a 1239)
- 5: minoritský klášter (před 1239)
- 6: klášter augustiniánek zvaný herburský (po roce 1240)
- 7: židovská synagoga (13. století?)
- 8: kostel sv. Mikuláše (po roce 1300)
- 9: kaple Panny Marie (1293)
- (?): nejisté umístění kostela sv. Mikuláše ve 13. století

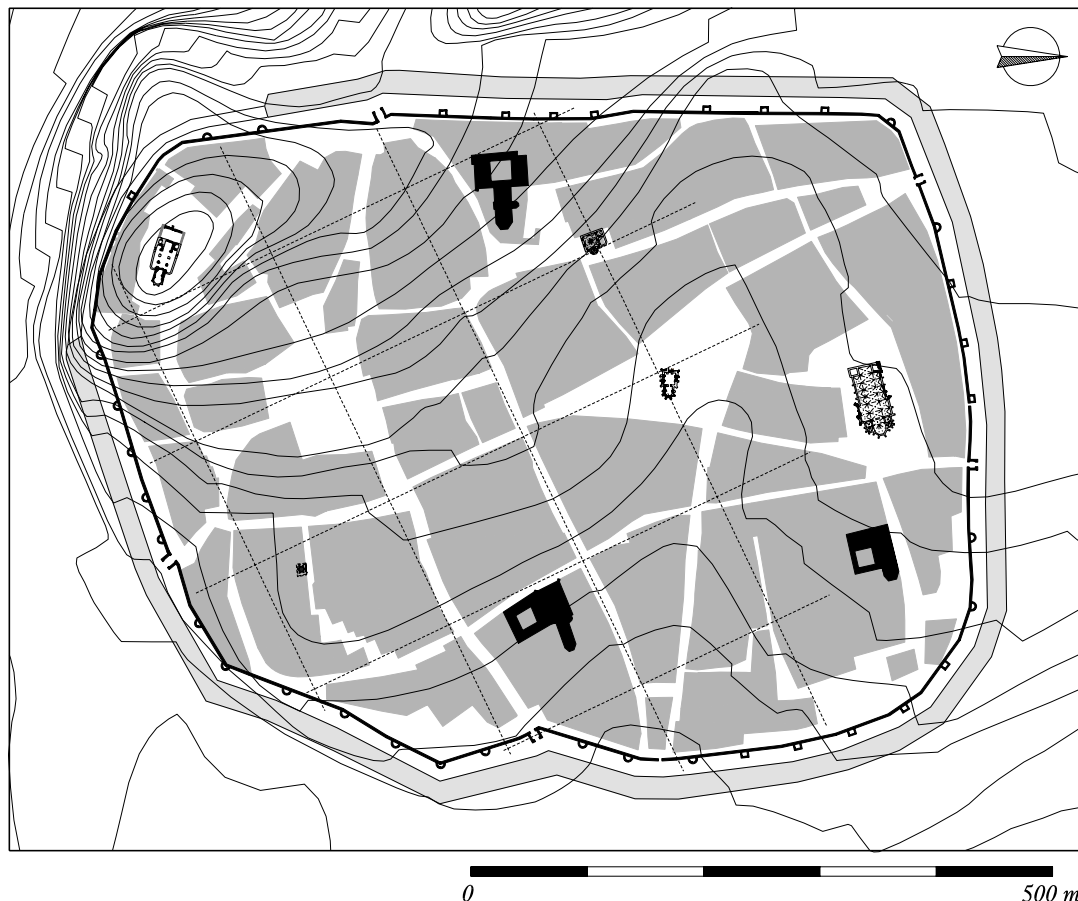
Rozměření parcelních bloků a stabilizace městského půdorysu

- 7) Domovní blok zpravidla tvoří několik parcelních bloků, někdy jej může vytvořit i samostatný parcelní blok.**
- 8) Parcelním blokem rozumíme útvar parcel dosahujících stejné hloubky, které jsou orientovány do téhož veřejného prostranství.**
- 9) Předpokládáme, že k zástavbě uličních průčelí v celém rozsahu došlo již v průběhu 14. století.**
- 10) Velmi dobře je tato situace patrná u parcelních bloků při východní a západní straně jižní části náměstí Svobody.**

Pravidelná osnova lokačních útvarů svědčí o tom, že k jejich vytyčení bylo většinou třeba určitých geometrických znalostí a jejich praktické využití. Pravidelné útvary domovních bloků dovolovaly rozdělit plochu města k další parcelaci. Můžeme předpokládat, že rozměrový řád parcel souvisel s oceněním pozemku a zřejmě i se stanovením budoucí výše daní a platů (Radová – Hauserová 1991, 121). Pro Brno se právě na základě srovnávání výše daní a poplatků v konfrontaci s dalšími písemnými prameny, historickými plány a nejstaršími vyobrazení města pokusil parcelaci k polovině 14. století rekonstruovat Oldřich Vičar. Zpracoval topografii pro město v hradbách i předměstí (Vičar 1965; 1966). Při současném řešení této problematiky máme oproti O. Vičarovi podstatnou výhodu v tom, že zmíněné prameny můžeme porovnávat s výsledky záchranných archeologických výzkumů a stavebně historických průzkumů.

Vlastní půdorys historického jádra Brna odkazuje na poměrně složitý urbanistický vývoj. Po překotných počátcích města bylo třeba volně i zastavěné plochy rozdělit na domovní bloky **7)** skládající se vždy z několika bloků parcel **8)** a rozvrhnout uliční síť. Jednotlivé domovní bloky musely být vyměřeny tak, aby respektovaly stávající osídlení, některé významné stavby, starší komunikace i konfiguraci terénu. Není zcela jasné, zda bylo v jedné fázi nově rozměřeno celé město. Přikláníme se k názoru, že nejprve bylo rozměřeno dosud volné, nezastavěné prostranství mezi předlokační jižní částí města a nově založenou osadou kolonistů v okolí kostela sv. Jakuba. Poté, případně současně došlo k regulaci již existující zástavby v obou předlokačních areálech. Osou pro rozměření střední části města zřejmě byla hlavní komunikace starší trhové vsi – tzv. olomoucká cesta. Na sever od této cesty vykazují domovní bloky jistou pravidelnost (**obr. 6**). Můžeme zde vylčnit několik kvadratických domovních bloků přibližně stejné velikosti 113 až 118 m × 105 až 110 m. Pokud k těmto stranám přičteme šířku středověké ulice asi 9 m, dosahuje velikost kvadrantů přibližně 122 až 127 m × 114 až 119 m. Měřeno ve stopách (cca 0,3 m) můžeme stanovit základní velikost jednoho kvadrantu na 420 × 390 stop, lze tedy mluvit o pravidelném geometrickém rozměření. Příčinou pozdější mírné nepravidelnosti vyměřených domovních bloků je velmi pravděpodobně postupné zastavování parcel po celé 13. století. Určitou nepravidelnost si můžeme vysvětlit i tak, že hranice dlouhodobě nezastavěných uličních průčelí a nároží se mohla v průběhu středověku mírně posunout. **9)** Tuto situaci u některých staveb dokládají dodnes patrná zalomení uličních průčelí (např. Jakubská č. 1). V případě, že jednotlivé vyměřené bloky zasahovaly do existujících veřejných prostranství a komunikací (např. Dolní trh), byl jejich půdorys přizpůsoben průběhu těchto komunikací a stávajícím tržištím. **10)** Složitější otázkou představuje rozvržení parcelních bloků v okolí kostela sv. Jakuba, obdobně i v jižní části města. I zde došlo samozřejmě k vyměření jednotlivých domovních bloků a uliční síti. Důležitou úlohu však hrála starší pozemková držba, tradiční komunikace a významné sakrální i profánní stavby. Je tedy pravděpodobné, že rozměrování vycházelo z jiných měřičských bodů (např. kostel sv. Jakuba, osa ulice Kobližné, případně Běhounské apod.). Výsledkem postupného rozměření města byl tedy nepravidelný půdorys, jak ho v zásadě známe z rekonstrukcí O. Vičara k polovině 14. století (srov. Vičar 1965, 276 viz plán). Tato ne zcela precizně rozvržená struktura města ovlivněná reorganizací staršího osídlení v jižní části města a při kostele sv. Jakuba má svou obdobu například u některých německých měst (Hildesheim, Lübeck, Quedlinburg). Dosud volný, nově zastavovaný prostor mezi těmito areály byl již vyměřen plánovitě (srov. Radová – Hauserová 1991, 122; Hauserová 1995, 142 n.).

Obr. 6
Domovní bloky středověkého Brna v rastru kvadratické sítě (420 × 390 stop; při předpokládaném použití římské stopy 0,296 m viz Muk 1985, 267). Jedna z hypotetických možností pohledu na rozměření části města.

11) Dosavadní teorie a poznatky o rozměření městského půdorysu Brna zpracoval R. Procházka (2000, 95–106 n.).

Problematika studia plánovitěho rozměření středověkého Brna a jeho časová posloupnost je teprve v počátcích. **11)** Kdy k vlastnímu rozměření došlo? Pokud jde o parcelní bloky při náměstí Svobody (viz výše), mohou nám být vodítkem např. výzkumy parcel na Koblížně č. 4 a náměstí Svobody č. 17. Na obou parcelách byly zachyceny suterény dřevohliněných staveb, které byly dendrochronologicky datovány. Na parcele domu Koblížna č. 4 je nejstarší dokumentovaný dřevohliněný suterén datován k roku 1236 a na náměstí Svobody do období po roce 1243. Na obou parcelách je dokumentováno i starší osídlení, které můžeme zasadit do 1. třetiny 13. století (Merta – Peška 2005, 149–160; Merta – Peška – Sedláčková 2002, 359–362). Důležitá data přináší i založení brněnských klášterů, které dostaly pozemky od svých zakladatelů. V roce 1239 je první přímá zmínka o komunitě minoritů, s příchodem dominikánů lze počítat mezi léty 1228 až 1239. Po roce 1240 byl založen bohatým měšťanem Ulrichem Nigerm (Ulrich Schwarz nebo také Oldřich Černý), za podpory krále Václava I., klášter augustiniánek zvaný „herburský“ – podle jeho první převorky (srov. CDB III/2, č. 221; IV/1, č. 127; č. 102; Černušák 2002, 113–121). Tyto pozemky byly zcela jistě vyměřené, lze si jen obtížně představit, že by majetek darovaný klášterům různými držiteli nebyl pevně ohraničen. Např. šířka domovního bloku, v jehož prostoru vyrostl minoritský klášter, je cca 117 m (420 stop) včetně ulice. Z těchto několika indicií lze usuzovat, že město bylo plánovitě rozměřeno nejpozději do 30. let 13. století.

Rozměření jednotlivých parcel

Je zřejmé, že ve vrcholně středověkém Brně, podobně jako v jiných středověkých městech, již parcely nevznikaly živelně, ale byly rozměřeny dle nějakého klíče v rámci parcelních, respektive domovních bloků. Prozatím však nevíme, na základě jakých pravidel se tak dělo. Obecně se předpokládá, že velikost parcel byla dána lukrativností jejich umístění při náměstí, významných komunikacích nebo objektech. Pro tuto hypotézu však chybějí hmatatelné důkazy.

12) Toto ustanovení se zdá být v rozporu s praxí, jak ji doložily archeologické výzkumy či stavební průzkumy, kdy se ukázalo, že v rozích těchto parcel stály už přinejmenším od nástupu zděné architektury na přelomu 13. a 14. století domy. Pro sledovaný prostor to platí např. u domů náměstí Svobody č. 1 – Česká č. 2 (Borský – Merta – Zůbek 2007), Jezuitská č. 2 – Kozí č. 14, Jakubská č. 1 – Česká č. 8 (Merta – Peška – Procházka 2004, 171 n.).

Miroslav Flodr ve své knize věnované brněnskému městskému právu zaznamenává k parcelaci pouze jedinou informaci, která pochází z poloviny 14. století. Starobylá praxe požadovala u rohových parcel stanovit vždy větší výměru, než měly ostatní parcely. Vycházelo se totiž ze skutečnosti, že zejména osoby přijíždějící na koni či vozkové s povozy tento pozemek pro zkrácení cesty přejížděli, někdy dokonce porušovali i postavené zábrany (ploty, příkopy apod.), a tím pozemek zmenšovali. Vzhledem k těmto permanentním škodám a nákladům spojeným s jejich odstraňováním představoval zvětšený pozemek pro majitele jakousi kompenzaci (Flodr 2001, 203). **12)** Jiné písemné prameny týkající se vyměření parcel nejsou pro středověk v Brně známy.

Ač v bezprostřední blízkosti Jakubského náměstí i na náměstí samotném proběhlo množství záchranných výzkumů, nejsme prozatím schopni jednoznačně se vyjádřit k primárnímu rozvržení parcelace tohoto prostoru. I zde, podobně jako u některých jiných brněnských parcelních bloků však lze vysledovat určité zákonitosti. V současnosti můžeme v základních rysech stanovit vývoj půdorysného rozvržení náměstí a okolních komunikací od vrcholného středověku po současnost. Vlastní vývoj jednotlivých parcel ve většině případů představuje poměrně složitý problém. Je tomu tak převážně z důvodu velmi rozsáhlé stavební činnosti, která za posledních více než 100 let postihla většinu zastavěné plochy, čímž došlo ke zničení stávající historické zástavby i existujících archeologických terénů.

Postihnout dokážeme zatím pouze výjimečně některé parcely nebo parcelní bloky. Tato situace se nijak nevymyká stavu poznání v okolních zemích, což ukazuje bádání v Německu, ve Švýcarsku a v Polsku, kde je této problematice věnována dlouhodobě pozornost. I zde většinou stanovení primární parcelace představuje problém, který lze řešit pouze částečně. Stav poznání se v jednotlivých městech výrazně liší. V poslední době byly publikovány práce řešící obdobnou problematiku německých, švýcarských a slezských měst. Ve Švýcarsku to jsou města Basel (Matt 1997), Bern, Burgdorf a Thun (Baeriswyl 2004; Gutscher 1997), Schaffhausen (Bünteli 2004). Problematice se dostává snad největší pozornosti v Německu: saský Cvikov (Beutmman 2004) a Brandenburg (Müller 2004), Lübeck (Gläser 2004), Unterseen, Laufen (Gutscher 1997, týž 2004), v jihoněmeckých městech Ulm, Villingen, Freiburg, Rottweil, Esslingen a Laufen (Scholkmann 2000), dále v městech Braunschweig, Corvey, Göttingen, Osnabrück (Stephan 2000), Wiesmar (Scheffel 2004), Freiburg am Breisgau (Untermann 2004). Obdobně je na tom i bádání v Polsku, konkrétně ve Svidnici (Chorowska – Lasota 2000), Vratislavi (Chorowska – Lasota 1995; Piekalski 2005), na Krakovsku v Krakově, Okolu, Starém Sau, Kazimierzi, Lanckoroně a Myslenici (Krasnowolski 2000) a Elblagu (Nawrońska 2000).

Pro období středověku i novověku je obvykle jakýmsi signifikátorem parcely ve větší či menší míře dochovaný relikt stavby. Jeho lokalizace, případně rozvržení vlastního domu v konfrontaci s plánem stabilního katastru z roku 1825 pak může alespoň v omezené míře přinést částečnou informaci o parcele, na které stavba stála. Většinou se jedná o vymezení některé z hranic parcely. Toto však lze uplatnit až pro zděnou zástavbu, u nejstarších dřevohliněných stavebních horizontů se ve sledovaném prostoru stopy parcelace doložit nepodařilo. Jak již bylo řečeno, v základních rysech můžeme stanovit pro několik stavebních horizontů vývoj náměstí a okolních ulic, v několika případech rekonstruovat i parcelaci, respektive rozvržení parcelních bloků.

V prostoru kolem Jakubského náměstí se nesetkáváme s pravidelnou osnovou uliční sítě ani parcelních bloků, jak ji známe z některých německých a hlavně slezských měst (Radová – Hauserová 1991; Stephan 2000; Chorowska – Lasota 1995, 351 n.; Piekalski 2005, 41 n.). Je zde velmi obtížné vysledovat základní délkové míry použité při vyměřování parcel, tak jako je tomu například ve Vratislavi, kde byl zřejmě již v době založení města zaveden v podstatě univerzální rozměr parcely 60 × 120 stop (Chorowska – Lasota 1995, 351 n.). V současnosti můžeme nabídnout pouze částečný rekonstrukční model okolí kostela sv. Jakuba po rozměření města, který je však nutné v budoucnu doplnit a podrobit konfrontaci s novými archeologickými a stavebně historickými poznatky (viz obr. 7).

Stavební vývoj Jakubského náměstí a jeho nejbližšího okolí ve středověku (obr. 7)

Jak již bylo předznamenáno, můžeme se pokusit vývoj náměstí zasadit do několika výrazných stavebních horizontů, které zasáhly do změny půdorysu Jakubského náměstí i jeho nejbližšího okolí od počátku 13. století po tzv. asanaci historického jádra Brna. Tato období jsou úzce spojena se stavebním vývojem kostela sv. Jakuba, respektive s jeho třemi doposud rozpoznatými stavebními fázemi. Podstatnou roli zde představoval i neustále se rozšiřující svatojakubský hřbitov.

Obr. 7

- Rekonstrukce stavu známé zástavby k polovině 13. století s nejstarší stavební fází kostela sv. Jakuba.
- Rekonstrukce stavu známé zástavby k polovině 14. století s druhou stavební fází kostela sv. Jakuba.
- Rekonstrukce stavu známé zástavby k polovině 16. století s pozdně gotickou stavbou dnešního kostela sv. Jakuba.

Horizont I.**1. polovina 13. století (obr. 7a)**

Počátky osídlení prostoru Jakubského náměstí ve shodě s celou severní částí města můžeme dle nejstarších stratifikovaných nálezových souborů získaných ze záchranných archeologických výzkumů položit do první třetiny 13. století (viz výše; literatura k jednotlivým výzkumům).

Při archeologickém výzkumu doprovázejícím projekt Sanace podzemí bloku 41 v roce 2001 se podařilo odhalit relikty nejstarší stavební fáze kostela sv. Jakuba. Jednalo se o základové zdivo severní věže a k ní přiléhající části západního průčelí s dochovaným reliktem římsy. Kostel měl zřejmě dvojici věží v západním průčelí, jeho vlastní půdorys neznáme. Určitou představu o jeho velikosti si můžeme udělat z rozsahu nejstaršího hřbitova, který jej obepínal. Ve srovnání s dnešní stavbou by tak byl přibližně o třetinu kratší. Kostel byl vystavěn ve 20. letech 13. století. Vzhledem k tomu, že okolní terén byl zničen při neustálém pohřbívání, a neumožňuje tak stratifikaci stavby, je jedinou pevnou oporou pro dataci ona zmíněná římsa, jejíž profilace je obdobná jako u cisterciáckého kostela ve Velehradě (Kuthan 1994). Tomuto časovému horizontu odpovídá i několik sekundárně použitých architektonických článků v základech mladší stavební fáze.

Na počátku byl okrsek kostela vymezen příkopem, který se podařilo v délce 50 m zachytit severně od kostela. Funkce příkopu byla nejspíše symbolická, na což poukazují jeho rozměry (hloubka 1 m a šířka 3 m). Ještě před polovinou 13. století byl zasypan.

S výstavbou kostela zřejmě souvisela přinejmenším jedna ze tří dokumentovaných vápenických pecí, jejíž obslužný prostor byl následně využit pro sklep dřevohliněné stavby. Vápenka byla situována při severní straně presbytáře kostela.

Stejnému stavebnímu horizontu jako nejstarší kostel sv. Jakuba náleží pozůstatek sklepa dřevohliněného domu, který stával na východní straně ulice Hřbitovní (Holub et al. 2004b, 93). Do stejné doby můžeme položit i několik sloupových jam a trámových žlabů nacházejících se v blízkosti tohoto sklepa, které však jako celek nedávají příliš interpretačních možností (Merta 1999). Žádné doklady parcelace nebyly rozpoznány.

Z následného období je doložena dvojice pecí. První z nich se nacházela v prostoru budoucí uličky Hřbitovní, druhá pak v ulici Jakubské. Obě výrobní zařízení datovaná do první poloviny 13. století tak vzhledem k svému umístění v místech budoucích ulic dokládají, že přinejmenším v této době zmíněné ulice ještě neexistovaly nebo nebyl zcela stabilizován jejich průběh.

Početněji je zastoupen horizont dřevohliněné zástavby. Jedná se o několik sklepů domů ze 2. třetiny 13. století, které byly dokumentovány východně od současného presbytáře kostela při západní linii ulice Běhouské. Dvě z těchto staveb se nacházely na parcele pozdější svatojakubské huti. Domy zanikly požárem, v návaznosti na rozšíření hřbitova východním směrem již nebyly obnoveny. Tři sklepy dřevohliněných domů byly zkoumány i při ústí uličky Hřbitovní do Jakubského náměstí. Stavby byly situovány po obou stranách ulice, jejíž průběh v těchto místech zároveň určovaly. Dvojice sklepů při západní straně ulice byla v superpozici (Merta 1999; Holub et al. 2004b, 94–98). I v tomto případě se nepodařilo zachytit vlastní parcely. Domy, respektive jejich sklepy však vymezují ulici Hřbitovní a západní stranu ulice Běhouské.

Horizont II.**závěr 13. století****až 1. polovina 14. století (obr. 7b)**

Někdy kolem roku 1300 původní kostel sv. Jakuba doznal zásadní přestavby. Co bylo důvodem tohoto kroku, dnes nelze jednoznačně zodpovědět. Útržky ojedinělých stratifikovaných archeologických terénů náležících tomuto časovému horizontu snad ukazují na požár, v jehož důsledku byl kostel poškozen (Merta – Peška – Zůbek 2002). Tato skutečnost spolu s neustále se zvětšujícím počtem farníků pak byla zřejmě impulsem k výstavbě nového a zároveň většího kostela.

Druhou stavební fází kostela sv. Jakuba dokládají pozůstatky zdiva odhalené při severní i jižní stěně kostelní lodi. Převážně se jedná o základové zdivo, pouze na jižní straně se útržkovitě zachovalo i zdivo nadzemní. Zdi na severní straně dokládají průběh západní stěny příčné lodi a základový sokl věže, který zároveň indikuje pozici západního průčelí. Jak již bylo řečeno, výstavbu kostela můžeme položit do období kolem roku 1300. **13)** Jednalo se zřejmě o trojlodí s transeptem, západní průčelí bylo opatřeno dvojicí věží.

13) Datace je založena na stratigrafických situacích, které byly v průběhu výzkumu dokumentovány. Odpovídá jí také stavební technologie typická v Brně pro toto období (viz Merta – Sedláčková – Zůbek 2005).

Hřbitov se postupně rozšířil na východní straně náměstí zřejmě až k ulici Běhouské, na straně západní pak dosáhl až k východní hranici parcely domu kartuziánského kláštera (viz dále). V roce 1349 a 1350 byly pro potřebu rozšíření hřbitova vykopeny dva domy při ulici Hřbitovní (Vičar 1965, 266). Tuto zprávu potvrdil i výzkum při výstavbě pojišťovny Kooperativa (Rašínova č. 4). V zasypaném sklepě dřevohliněného domu na západní straně ulice a v jeho nejbližším okolí bylo vyzvednuto asi 100 hrobů datovaných právě do zmíněného období (Holub et al. 2006a, 272–273).

Z daného období bylo v prostoru náměstí zachyceno několik zděných domů. Domy vznikaly zřejmě v návaznosti na výstavbu nového kostela. Zcela nahradily starší dřevohliněnou zástavbu.

Ze zděných měšťanských staveb se jedná o dům později obsáhlý v tzv. svatojakubské huti (Merta – Sedláčková – Zůbek 2005). Výzkumem bylo odhaleno i hospodářské zázemí domu včetně reliktní parcelní zdi. Na základě získaných indicií můžeme rekonstruovat rozsah středověké parcely, která dosahovala rozměrů 13 × 55 m.

Další archeologicky doložená stavba měšťanského domu ze závěru 13. století se nacházela na jižní straně náměstí při ústí uličky Hřbitovní, do které byla orientována okapově (Merta 1999). Tato zřejmě trojdielná stavba je v mladších písemných pramenech označována jako svatojakubská škola. Parcela domu byla široká 12 m a dosahovala hloubky 32 m.

Uliční průčelí zděného domu v úrovni základů bylo dokumentováno při jižní straně ulice Jakubské. Dům byl do ulice orientován okapově, stál na rohové parcele. Ve 13. století byla parcela součástí dvorce *curia obrzenensis*.

V této době již parcela patřila kartuziánskému klášteru v Králově Poli (Holub et al. 2006b, 181–182). I v tomto případě můžeme rekonstruovat rozměry parcely na mírně lichoběžníkovém půdorysu. Při ulici Jakubské dosahovala délky 30 m, hluboká byla 40 m.

Rozměry známe i u sousední, západně položené parcely domu Jakubská č. 4. Tato parcela jako jedna z mála si svůj vzhled podržela do dneška. Archeologický výzkum, který zde proběhl, však nezachytil žádné pozůstatky vrcholně středověké zástavby, pouze hospodářské zázemí dokládající její plnou funkci od 2. poloviny 13. století. Parcela byla široká 13 m, hluboká 40 m.

Při ulici Hřbitovní, ve dvorním traktu bývalého lichtenštejnského paláce, byly rozpoznány substrukce zděné středověké, blíže neidentifikované stavby (Merta 1999).

Neznámá zděná stavba, zapuštěná do souvrství ze 13. století, byla zachycena v prostoru Jakubského náměstí před nárožím ulic Běhounská a Kozí. V průběhu 14. století ji do svého půdorysu zahrnul nově postavený zděný dům (Holub et al. 2006b, 190).

K určitým poznatkům lze dospět i u domu U Černého medvěda. Na základě porovnání plánu k přestavbě domu ve 40. letech 19. století, který zachycuje starší podobu stavby, můžeme předpokládat, že i v tomto objektu je obsaženo středověké jádro (Borský 2005). Tato rohová parcela zabírala větší část jižní strany náměstí a zabíhala do Běhounské ulice.

**Horizont III.
2. polovina 14. století
až 1. polovina 15. století**

Tento časový horizont jako jediný není spojen s přestavbou kostela sv. Jakuba. Ke kostelu byly ve druhé polovině 14. a na počátku 15. století přistavěny tři kaple. Další tři byly založeny na hřbitově. K domu kartouzského kláštera byla přistavěna kaple sv. Mořice doložená před rokem 1365 (Borovský 2001, 289–290 n.).

Pro dané období nejsme schopni archeologicky doložit nějaké výrazné změny týkající se měšťanské zástavby. Víme pouze, že někdy na přelomu 14. a 15. století byl přestavěn dům, jenž byl kolem roku 1450 předán huti, která stavěla kostel sv. Jakuba.

**Horizont IV.
2. polovina 15. století
až 1. polovina 16. století (obr. 7c)**

Současný halový kostel představuje třetí stavební fázi, která vznikala někdy od poloviny 15. století po dobu asi 80 let. Počátkem 16. století kostel zcela vyhořel a zůstaly stát pouze obvodové zdi.

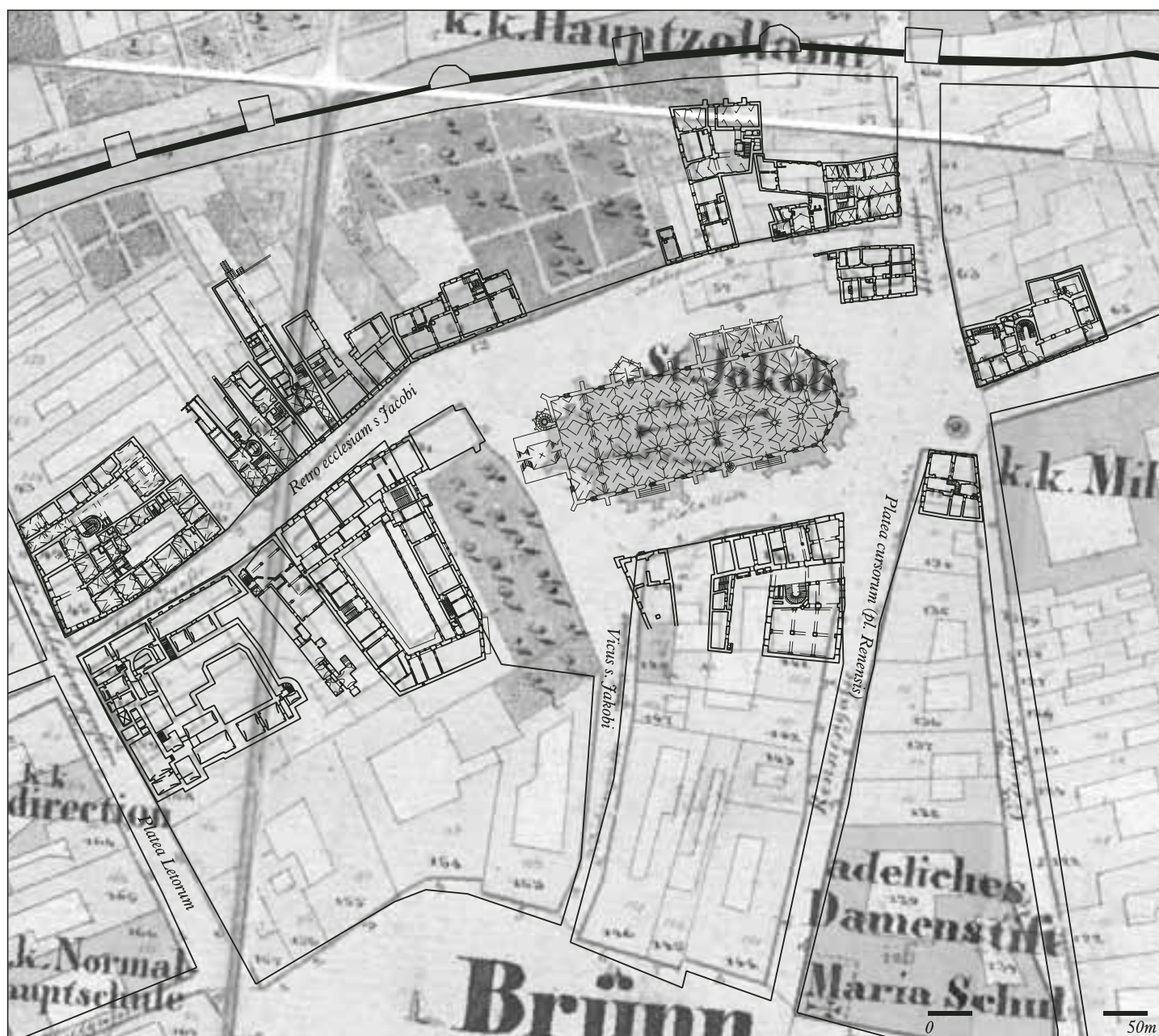
V tomto období hřbitov zasahoval částečně severně i východně kostela, v jižní části náměstí zabíral takřka celou plochu náměstí. Na severní a východní straně byl ohrazen zdí, která byla zachycena i v průběhu archeologických výzkumů. Rozsah hřbitova dokládá plán ze závěru 18. století (Bretholz 1901, 167). Se hřbitovem souvisí renesanční krypta pod západním dílem kostelní haly a rozsáhlá kostnice vybudovaná po roce 1743 pod jihozápadní částí náměstí. Další kostnice byla v nám neznámé době vystavěna i pod kaplí sv. Mořice (Merta – Peška – Zůbek 2002).

Někdy na počátku 16. století byl zcela přestavěn dům svatojakubské huti. Obdobnou přestavbou prošly zřejmě i domy stojící na jižní straně náměstí, což lze vyčíst z plánů z poloviny 19. století (např. dům U Černého medvěda stojící na rohu ulice Běhounské). Tuto situaci z pohledu archeologie doložila přístavba dvorního křídla domu při východní straně ústí ulice Hřbitovní (tzv. svatojakubská škola) a přístavba domu na rohu ulice Běhounské a Kozí (Holub et al. 2006b, 190).

**Epilog – regotizace
sv. Jakuba a následky
velké asanace**

V rozmezí let 1871–1879 proběhla regotizace kostela sv. Jakuba, která stavbu upravila do dnešní podoby (obr. 8 a 9; Samek 1994; Kroupa 1999; Zapletal 2002).

Na přelomu 20. století došlo v rámci tzv. velké asanace ke stržení všech historických domů na náměstí a jejich následnému nahrazení novou, moderní výstavbou v duchu historizujících slohů. Síť ulic doznala zásadní změny proražením Rašínovy třídy, která spojila náměstí Svobody a Moravské náměstí, v důsledku čehož zanikla Hřbitovní ulička. Z historicky významných staveb byla zbourána i kaple sv. Mořice (Zapletal 2002), jejíž demolice souvisela s rozšířením východní části ulice Jakubské. V současnosti se domy s historickými jádry nacházejí na severní straně této ulice, dalším pak je Jakubská č. 4 na straně jižní.

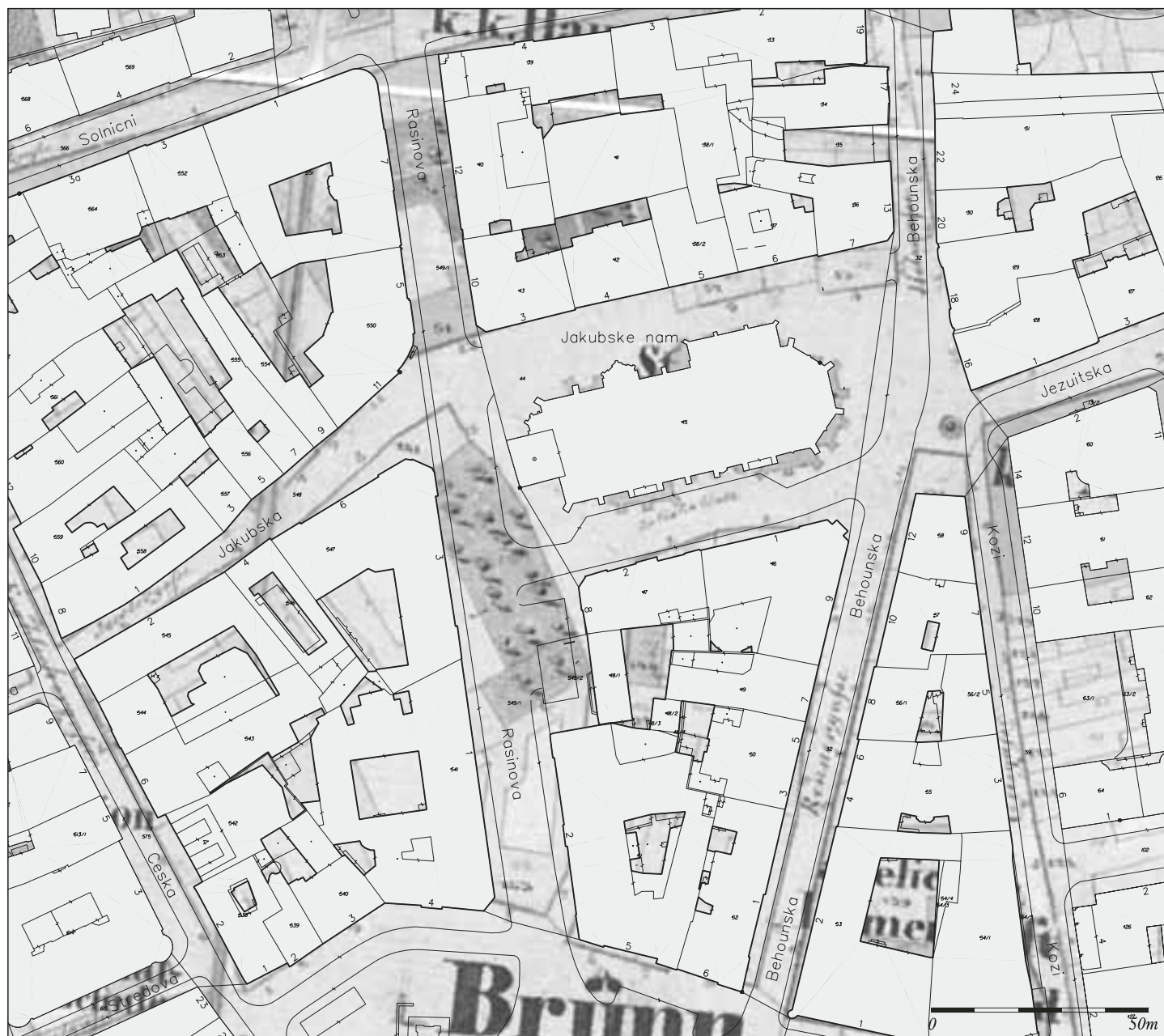
Obr. 8
Zástavba v nejbližším okolí Jakubského náměstí zakreslená na základě historických plánů z poloviny 19. století a usazená do plánu stabilního katastru z roku 1825.

Závěrem

Jak vyplývá z výše řečeného, můžeme v prostoru Jakubského náměstí na základě archeologických nálezů a stavebně historických průzkumů postihnout hlavní horizonty vývoje měšťanské zástavby a pokusit se obecně je charakterizovat. Prostor Jakubského náměstí, který byl zastavován již od počátku 13. století, je typickým příkladem aglomerace, jež byla postupně urbanizována a do koncepce rozměření města zapojena až v době, kdy již delší dobu existovala a vyvíjela se samostatně. Je zde dobře patrné centrum osídlení soustředící se kolem kostela sv. Jakuba, které se po celou první polovinu 13. století vyvíjelo nezávisle na starší aglomeraci v jižní části města. Velmi dobře je patrný vliv starších komunikací na vytyčení uliční osnovy a na rozměření domovních i parcelních bloků.

14) Dosavadní výzkum brněnské středověké keramiky však prozatím nedovoluje, podobně jako v jiných moravských městech, detailněji rozčlenit její počáteční vývoj, který byl zahájen někdy po roce 1200 a trval zřejmě po celou první třetinu 13. století (keramický horizont II; viz Procházka – Peška v tisku).

Patrně nejproblémovějším místem v analýze vývoje prostoru Jakubského náměstí a jeho okolí je přesná datace jednotlivých objektů náležících na základě archeologické stratigrafie nejstarší fázi osídlení. Na základě historických pramenů víme, že počátky tohoto osídlení spadají do období po roce 1200 a souvisí s příchodem vlny cizích osadníků ze západní Evropy, kteří si zde vystavěli pod patronací moravského markraběte Jindřicha Vladislava mezi lety 1201 a 1222 kostel sv. Jakuba (Bretholz 1901, 3). Z hlediska archeologických nálezů nám tyto nové příchozí osadníky reprezentuje tzv. radělková keramika (keramický horizont II). **14)** Počátky osídlení severní části města jsme tak odkázáni datovat na základě nepřímých důkazů, jež tvoří zejména tzv. dendrodata. Nejstarší z těchto dat byla získána z výzkumů parcely Koblížná 4 a vlastního prostoru náměstí Svobody a vážou se k letům 1209 a 1214 až 1215 (Merta – Peška 2005, 158; Rybníček 2007). Jde o dřeva s podkorními letokruhy.

Obr. 9
Současná zástavba nejbližšího okolí Jakubského náměstí usazená do plánu stabilního katastru z roku 1825.

Může tedy archeologie odpovědět na otázku, co byl v písemných pramenech zmiňovaný *burgus brunensis*? Jednoznačnou odpověď bohužel stále hledáme. Příkladíme se však k názoru J. Kejře, který předpokládá, že se jednalo o skupinu domů či dvorců, která postupně vplynula do založeného města. Domy s hospodářskými stavbami a výrobními objekty (např. výše zmíněné pece dokumentované v pozdějších komunikacích) byly postaveny v blízkosti nově založeného kostela sv. Jakuba, který byl od okolí vymezen mělkým příkopem a patrně i dřevěným ohrazením. Tato nejstarší zástavba později ovlivnila i rozměření parcelních bloků severní části města.

K vlastnímu mechanismu vyměření jednotlivých parcel archeologie doposud nepřinesla dostatečné množství informací, na jejichž základě by bylo možno tento proces uspokojivě vysvětlit. Určitý příslib do budoucna představuje studium historických plánů, archivních a ikonografických pramenů právě v konfrontaci s poznatky získanými záchrannými archeologickými výzkumy případně i stavebně historickými průzkumy. Proto je zcela nezbytné detailní vyhodnocení všech zkoumaných parcel a prostoru náměstí, které bude v nejbližších letech postupně probíhat.

Literatura:**BAERISWYL, A. 2004**

Die geplante Stadterweiterung. Befunde und Hypothesen an einigen Beispielen aus dem Kanton Bern, Untermann, M. et al. (Hrsg.) 2004, 61–65

BÄNTELI, K. 2004

Beispiele zur Planung und Vermessung im mittelalterlichen Schaffhausen, Untermann, M. et al. (Hrsg.) 2004, 117–122, Farbtafel 26–29

BEUTMANN, J. 2004

Die topografische Entwicklung der Stadt Zwickau im Mittelalter, Untermann, M. et al. (Hrsg.) 2004, 91–96, Farbtafel 24

BLÁHA, J. 1998

Komunikace, topografie a importy ve středověku a raném novověku (7.–17. století) na území města Olomouce, *Archaeologia historica* 23, 133–159

BOROVSKÝ, T. 2000

Domy venkovských klášterů ve středověkém Brně, Brno v minulosti a dnes 14, 13–35

BOROVSKÝ, T. 2001

Kaplaní, oltářníci a jejich benefícia v kostele sv. Jakuba v Brně, Brno v minulosti a dnes 15, 271–312

BOROVSKÝ, T. 2005

Kláštéry, panovník a zakladatelé na středověké Moravě, Brno

BORSKÝ, P. 2005

Archivní rešerše k historické zástavbě prostoru Jakubského náměstí v Brně, nepublikovaný rukopis uložený v archivu Archaia Brno o. p. s.

BORSKÝ, P. – HOLUB, P. – MERTA, D. – PEŠKA, M. 2006

Petrské návrší v Brně – poznámky k vývoji zástavby, in: Rožmberský, P. (ed.), *Dějiny staveb* 2006, 200–212

BORSKÝ, P. – MERTA, D. – ZŮBEK, A. 2007

Dům U Zlatého orla čp. 95 na náměstí Svobody č. 1 v Brně, in: Vítala, P. (ed.), *Památková péče na Moravě*, sv. 12, *Archeologie*. Brno, 45–62

BRETHOLZ, B. 1901

Die Pfarrkirche st. Jacob in Brünn, Brünn

CEJNKOVÁ, D. – MĚŘÍNSKÝ, Z. – SULITKOVÁ, L. 1984

K problematice počátků města Brna, *Český časopis historický* 32, 250–270

ČERNUŠÁK, T. 2002

K počátkům herburského kláštera v Brně (Okolnosti vzniku a srovnání s vývojem v Německu), in: Jan, L. – Obšusta, P. (ed.), *Ve stopách sv. Benedikta*, Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči, Brno, 113–121

CDB III/2

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae 1238–1240, Kristen, Z. (ed.). Praha 1962

CDB IV/1

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae 1241–1253, Šebánek, J. a Dušková, S. (edd.). Praha 1962

DRÍMAL, J. – PEŠA, V. A KOL., 1969

Dějiny města Brna 1. Brno

FLODR, M. (ED.) 1993

lura originalia civitatis Brunensis. Privilegium českého krále Václava I. z ledna roku 1243 pro město Brno. Brno

FLODR, M. 2001

Brněnské městské právo. Brno

FLODROVÁ, M. 1992

Brněnské hřbitovy, Brno

FOLTÝN, D. ET AL. 2005

Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha

GLÄSER, M. 2004

Die spätmittelalterliche Stadt Lübeck. Ein Erfolg hochmittelalterlicher Stadtplanung? Untermann, M. et al. (Hrsg.) 2004, 24–27, Farbtafel 3–4

GUTSCHER, D. 1997

Typologische Fragen zur Stadtgenese im 13. Jahrhundert zwischen Hochrhein und Alpen: Burgdorf, Unterseen, Laufen. In: De Boe, G. – Verhaeghe, F. (Hrsg.), *Urbanism in Medieval Europe – Papers of the „Medieval Europe Brugge 1997“*, Conference – Volume 1. Brugge, 259–270

GUTSCHER, D. 2004

Areale und Parzellen: sind Planungsschritte archäologisch nachweisbar? Eine schweizerische Beispiele, Untermann, M. et al. (Hrsg.) 2004, 103–106

HAUSEROVÁ, M. 1995

Urbanismus, in: Fajt, J. (ed.), *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. Praha, 138–171

HIMMELOVÁ, Z. – PROCHÁZKA, R. – KUNDERA, L. – UNGER, J. 1993

Záchranné výzkumy v Brně v roce 1991 (okr. Brno-město), *Přehled výzkumů 1991*, 85–88

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – SEDLÁČKOVÁ, L. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZŮBEK, A. 2006A

Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy z pohledu archeologie, Brno v minulosti a dnes 19, 267–294, 580–583

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – POLÁNKA, P. – SEDLÁČKOVÁ, L. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZŮBEK, A. 2006B

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2005, *Přehled výzkumů 47 (2005)*, 170–226

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – POLÁNKA, P. – SEDLÁČKOVÁ, L. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZŮBEK, A. V TISKU

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2005, *Přehled výzkumů 48 (2006)*

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZŮBEK, A. 2003A

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2002, *Přehled výzkumů 44 (2002)*, 57–100

HOLUB, P. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZŮBEK, A. 2003B

Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí, Brno v minulosti a dnes 17, 41–77, 553–563

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZŮBEK, A. 2004A

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2003, *Přehled výzkumů 45 (2003)*, 39–96

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZŮBEK, A. 2004B

Ke stavu poznání nezděné měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna, in: Merta, D. – Peška, M. (ed.), Forum urbes medii aevi II, 44–100

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZŮBEK, A. 2005

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2004, Přehled výzkumů 46 (2004), 111–169

HOLUB, P. – KOLAŘÍK, V. – MERTA, D. – ZŮBEK, A. 2005

Poznámky k topografii nejbližšího okolí bývalého herburského kláštera v Brně, Brno v minulosti a dnes 18, Brno, 485–528, 659–673

HOLUB, P. – KOVÁČIK, P. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – PROCHÁZKA, R. – ZAPLETALOVÁ, D. – ZŮBEK, A. 2002

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2001, Přehled výzkumů 43 (2001), 71–114

CHOROWSKA, M. – LASOTA, CZ. 1995

Rekonstrukcja układu dzialek w blokach przyrynkowych we Wrocławiu, Kwartalnik historii kultury materialnej XLIII, 351–369

CHOROWSKA, M. – LASOTA, CZ. 2000

Zabudowa rynku świdnickiego do połowy XVI wieku, in: Piekalski, J. – Wachowski, K. (ed.) 2000, 350–367

LISÁ, L. – BAJER, A. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZŮBEK, A. V TISKU

Aplikace využití geologických aspektů v archeologii na příkladu vývoje prostředí náměstí Svobody v Brně, Ve službách archeologie VIII

KALIVODA, F. 1959

Brno, vůně jednoho města. Procházka městem mezinárodních veletrhů, Brno

KEJŘ, J. 1998

Vznik městského zřízení v českých zemích. Praha

KOVÁČIK, P. – MERTA, D. – PEŠKA, M. – PROCHÁZKA, R. – SADÍLEK, J. 2001

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 2000, Přehled výzkumů 42 (2000), 75–107

KRASNOWOLSKI, B. 2000

Z badań nad urbanistyką Krakowa i miast Zemi krakowskiej, in: Piekalski, J. – Wachowski, K. (ed.) 2000, 77–95

KROUPA, P. 1999

Farní kostel sv. Jakuba Většího v Brně, in: Chamonikola, K. (ed.), Od gotiky k renesanci, výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, Brno, 90–96

KUTHAN, J. 1994

Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města – hrady – kláštery – kostely, Vimperk

LÍBAL, D. – MUK, J. 1996

Staré Město pražské. Architektonický a urbanistický vývoj. Praha

MATT, CH. 1997

Zur Parzellstruktur der Stadt Basel vor 1300. Urbanism in Medieval Europe – Papers of the „Medieval Europe Brugge 1997“ Conference – Volume 1. Brugge, 277–290

MERTA, D. 1999

Brno, Rašínova ul. č. 4, parc. 185, Přehled výzkumů 40 (1997–1998), 301–306

MERTA, D. – PEŠKA, M. 2002

Železářský výrobní areál z počátku 13. století v prostoru náměstí Svobody v Brně, Archaeologia technica 13, 33–42

MERTA, D. – PEŠKA, M. 2005

Stavební vývoj domu Koblížná 4 v Brně před výstavbou „Schrattenbachova paláce“ v 18. století, in: Rožmberský, P. (ed.), Dějiny staveb 2005, 149–159

MERTA, D. – PEŠKA, M. – PROCHÁZKA, R. 2004

Měšťanský dům středověkého Brna. Informace o průběhu a výsledcích grantového projektu, in: Rožmberský, P. – Schmidová, F. (ed.), Dějiny staveb 2004, 171–186

MERTA, D. – PEŠKA, M. – PROCHÁZKA, R. – SADÍLEK, J. 2000

Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v roce 1999, Přehled výzkumů 41 (1999), 35–61

MERTA, D. – PEŠKA, M. – SEDLÁČKOVÁ, H. 2002

Příspěvek k poznání středověkého skla z Brna, Pravěk Nová řada 12, 359–412.

MERTA, D. – PEŠKA, M. – ZŮBEK, A. 2002

Sanace brněnského podzemí, blok 41, nálezořá zpráva č. j. 49/02 uložená v archivu Archaia Brno o. p. s.

MERTA, D. – SEDLÁČKOVÁ, L. – ZŮBEK, A. 2005

Nálezová zpráva o provedení archeologického výzkumu při stavbě „komplexní regenerace historického jádra – ostatní komunikace – rekonstrukce Jakubského náměstí“, nálezořá zpráva č. j. 22/05 (sv. I až VI) uložená v archivu Archaia Brno o. p. s.

MUK, J. 1985

Numerická interpretace rozměrů pražských románských domů, Archaeologia historica 11, 267–270

MÜLLER, J. 2004

Auf der Suche nach der geplanten Stadt. Untersuchungen zum Grundstüchnetz der Altstadt und Neustadt Brandenburg, Untermann, M. et al. (Hrsg.) 2004, 82 až 90, Farbtafel 18–23

NAWROLSKA, G. 2000

Centrum średniowiecznego Elbląga, in: Piekalski, J. – Wachowski, K. (ed.) 2000, 215–234

PIEKALSKI, J. 2005

Wrocław – miasto Henryka IV, in: Wachowski, K. (ed.), Śląsk w czasach Henryka IV Prawego. Wratislavia Antiqua 8, studia z dziejów Wrocławia. Wrocław, 39–48

PIEKALSKI, J. – WACHOWSKI, K. (ED.) 2000

Średniowieczny Śląsk i Czechi centrum średniowiecznego miasta, Wrocław a Europa Środkowa, Wratislavia Antiqua 2, studia z dziejów Wrocławia. Wrocław

PROCHÁZKA, R. 2000

Zrod středověkého města na příkladu Brna, in: Ježek, M. – Klápště, J. (edd.), Mediaevalia Archaeologica 2, 1–158

PROCHÁZKA, R. – PEŠKA, M. V TISKU

Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století, Přehled výzkumů 48 (2006)

RADOVÁ, M. – HAUSEROVÁ, M. 1991

Lokační urbanismus, Archaeologia historica 16, 121–130

RICHTER, V. 1936

Z počátků města Brna, Časopis Matice moravské 60, 257–314

RICHTER, V. 1959

Rané středověká Olomouc. Praha – Brno

RYBNÍČEK, M. 2007

Závěrečná zpráva o dendrochronologické analýze výzkumů z náměstí Svobody A30/05 a A03/03, rukopis nepublikované zprávy uložené v archivu Archaia Brno o. p. s.

SAMEK, B. 1994

Umělecké památky Moravy a Slezska. Svazek A/I. Praha, 163–169

SCHEFTEL, M. 2004

Zur Frühzeit der Stadt Wiesmar. Eine Ideenskizze, Untermann, M. et al. (Hrsg.) 2004, 159–164, Farbtafel 35–38

SCHOLKMANN, B. 2000

Von der Peripherie zum Zentrum. Zum Stand der Archäologischen Erforschung südwestdeutscher Städte des Mittelalters, in: Piekalski, J. – Wachowski, K. (ed.) 2000, 159–180

STEPHAN, H.G. 2000

Das Zentrum mittelalterlicher Städte und Stadtwüstungen in Niedersachsen, Westfalen und Hessen, in: Piekalski, J. – Wachowski, K. (ed.) 2000, 47–73

ŠVÁBENSKÝ, M. 1993

Osudy města do roku 1243, Brno v minulosti a dnes 11, 223–266

TOMAS, J. 1999

Od rané středověké aglomerace k právnímu městu (výbor studií). Litoměřice

UNTERMANN, M. 2004

Planstadt, Gründungsstadt, Parzelle. Archäologische Forschung im Spannungsfeld von Urbanistik und Geschichte Einführende Bemerkungen, Untermann, M. et al. (Hrsg.) 2004, 9–16

UNTERMANN, M. ET AL. (HRSG.) 2004

Die vermessene Stadt – Mittelalterliche Stadtplanung zwischen Mythos und Befund. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit 15. Paderborn

VIČAR, O. 1965

Místopis Brna v polovici 14. století. Prostor uvnitř městských hradeb, Brno v minulosti a dnes 7, 242–284

VIČAR, O. 1966

Místopis Brna v polovici 14. století. Předměstí, Brno v minulosti a dnes 8, 226–273

ZAPLETAL, P. 2002

Příběhy z dlouhého století, architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku, Olomouc

Der Jakobsplatz – eines der Zentren der Lokation Brünns?

Neben der traditionellen Besiedlung unterhalb der St. Peterskirche im Südteil der Stadt stellt die Umgebung der St. Jakobskirche den zweiten Kristallisierungskern der zukünftigen mittelalterlichen Stadt dar. Der Jakobsplatz, wo sich die St. Jakobskirche befand, stellt das Zentrum dieser Besiedlung dar, deren Anfänge in das erste Drittel des 13. Jahrhunderts fallen (Richter 1936; Cejnková – Měřinský – Sulítková 1984; Procházka 2000).

Obwohl im Nordteil der Stadt nicht so viele archäologische Grabungen wie im Südteil erfolgten, doch können ein Paar Hypothesen über die Entwicklung der Besiedlung und die Gestaltung des Straßen- und Kommunikationsnetzes formuliert werden. Der eigene Jakobsplatz gehört im Gegenteil zu den besterforschten Gebieten im historischen Stadtkern (Merta 1999).

Für die Besiedlung ist – ähnlich wie in anderen Fällen – auch hier die Konfiguration des Terrains wichtig. Der Nordteil der Stadt befindet sich auf einer unausgeprägten Terrainwelle. Auf der Südseite ist dieses Gebiet durch eine mäßige Terraindepression abgegrenzt, die sich ungefähr unter dem Nordteil des heutigen platz náměstí Svobody (Grosser Platz) und der Krapfengasse (Kobližná – Straße) befindet (Merta – Peška 2002; Lisá – Bajer – Merta – Peška – Zůbek im Druck). Im Norden grenzte diesen Raum ein heute namenloser, kanalisierter Bach ab. Im Osten war die Besiedlung durch das Areal des Herburger Klosters abgegrenzt, das um 1240 gegründet worden war (Holub – Kolařík – Merta – Zůbek 2005).

Vom Anfang an spielten in der Gestaltung des Straßennetzes eine wesentliche Rolle zwei Fernhandelswege, an deren Ausgang aus der Stadt später zwei Tore erbaut wurden – das Fröhlichertor (Veselá – Tor) und das Rennertor (Běhounská – Tor). Die Tore wurden nach gleichnamigen Straßen benannt. Im Nordteil der Stadt gab es ab Mitte des 13. Jahrhunderts 7 Straßen. Es handelte sich um die vordere und hintere Fröhlichergasse (Veselá – Straße; platea Letorum; retro platea Letorum), die Rennergasse (Běhounská – Straße; platea Cursorum; platea Rennesi), die Geissgasse (Koží – Straße; platea Geissgassen; Caprarum platea) und die Friedhofgasse (Hřbitovní – Gasse; Vicus s. Jacobi), die sich vom Süden zum Norden richteten, und die Jakobsgasse (Jakubská – Straße, retro ecclesiam s. Jacobi) und die Breitengasse (Široká – Straße; Ampla platea), die vom Westen zum Osten führten. Das Zentrum der Besiedlung stellte der Jakobsplatz dar. In den Platz mündete in der Südwestecke die Friedhofgasse, die sich – ähnlich die vom Westen kommende Jakobsgasse – zur Westfront der Kirche richtete. Im Osten grenzte den Platz die Rennergasse ab und von dort führte auch die sich zum Süden richtende Geissgasse und zum Osten führende Breitengasse, an welcher sich das Areal des Herburger Klosters befand (Vičar 1965).

Die St. Jakobskirche wurde Anfang des 13. Jahrhunderts erbaut. Nach der Urkunde des Olmützer Bischofs Robert aus dem Jahre 1231 wurde die Jakobskirche unter der Regierung des Markgrafen Vladislav Jindřich am Anfang des 13. Jahrhunderts gebaut. Wie schon gesagt, konzentrierte sich rund darum vom Anfang an die Besiedlung der neuen Stadtgründer. Die meisten Ankömmlinge stammten aus deutschsprachigen Ländern. Für die romanischen „Fremden“ wurde anschließend (vor 1228) die St. Nikolauskirche erbaut.

Archäologische Rettungsgrabungen belegten zwei ältere Bauphasen der St. Jakobskirche, die der heutigen vorgehen. Den ersten Bauhorizont (**Kirche I**) stellen Überreste des steinernen Grundmauerwerks dar, die 2001 freigelegt wurden. Es handelte sich um einen Teil des Nordturms und den anliegenden Abschnitt der Westfront der Kirche. Der Bau ist als die älteste Kirche zu interpretieren, die um 1220 erbaut wurde. Über ihre Form kann gesagt werden, dass es um einen Bau mit zwei Türmen ging, weitere Details sind nicht bekannt. In jener Zeit war der Kirchenbereich mit einem Graben abgegrenzt, der südwestlich der Kirche nachgewiesen wurde. Die zweite Bauphase (**Kirche II**) belegen Mauerwerküberreste überwiegend auf dem Niveau der Fundamente an der Nordwand des Kirchenschiffes und ein Teil der Fundamente und des oberirdischen Mauerwerks auf der Südseite. Die Mauern auf der Nordseite bilden die Westmauer des Schiffes und den Grundsockel des Turms, der gleichzeitig die Position der Westfront belegt. Der Bau ist um das Jahr 1300 zu datieren. Die Kirche war damals fast so geräumig wie heute. Es handelte sich wohl um eine Dreischiffskirche mit Transept, die Westfront war mit zwei Türmen versehen.

Die dritte Bauphase (**Kirche III**) stellt der Neubau der heutigen Kirche dar, der in der Mitte des 15. Jahrhunderts entstand; ihm wurde später an der Nordseite die Sakristei angefügt. Die Bauarbeiten dauerten 80 Jahre. Anfang des 16. Jahrhunderts brannte die neue Kirche aus, nur Umfassungsmauern blieben stehen. In der Zeitspanne 1871–1879 verlief die Regotisierung, die der Kirche das heutige Aussehen verlieh. Ganz neu wurde die Sakristei erbaut (Samek 1994; Kroupa 1999; Zapletal 2002).

Auffallende Bauten in der Umgebung der Kirche, die damit untrennbar zusammenhängen, sind mittelalterliche Kapellen. Aus schriftlichen Quellen ist bekannt, dass sie 7 waren (Borovský 2001), bei archäologischen Grabungen wurden drei davon freigelegt. Die einzige früher bekannte und genau lokalisierte Kapelle ist die St. Moritz – Kapelle (vor 1365).

Das Areal des Friedhofs, der sich rund um die Pfarrkirche des Hl. Jakob ausdehnte, wurde vom Anfang des 13. Jahrhunderts bis zu seiner Aufhebung im Jahre 1782 im Betrieb (Flodrová 1992). Er lag nördlich und östlich der Kirche, im Südteil des Platzes nahm er fast seine ganze heutige Fläche ein. Auf der Ost- und Nordseite war er mit der Friedhofsmauer umgeben, die auch im Verlauf der Grabung dokumentiert wurde. Die größte Ausdehnung des Friedhofs zeigt der Plan aus dem Ende des 18. Jahrhunderts.

Mit dem Friedhof hängt auch ein großes Beinhaus zusammen, das nach 1743 unter dem Südwestteil des Platzes errichtet wurde, und eine renaissancezeitliche Krypta unter dem Westteil der Kirchenhalle, wo sterbliche Überreste von Zehntausenden aus dem Friedhof herausgehobenen Verstorbene sekundär bestattet sind. Als Beinhaus diente auch das Kellergeschoss der St. Moritz – Kapelle (ca 1365–1902).

Die erste umfangreiche Erforschung des Friedhofs im Jahre 1997 betraf seinen südlichsten Ausläufer an der Friedhofgasse. Dort wurde u.a. ein Teil des Friedhofs identifiziert, der wohl mit dem Schwarzen Tod zusammenhing (die Stadt Brunn wurde von der Pest am Ende des Jahres 1349 heimgesucht), wo ca 100 Gräber untersucht wurden. Während der Grabung im Jahre 2001 wurde eine nicht allzu große Fläche an der Nordseite des Kirchenschiffes untersucht. Dort wurden 350 Gräber ausgehoben. Die größte archäologische Grabung erfolgte anlässlich der Renovierung des Jakobsplatzes im Jahre 2005, wo mehr als 1000 Gräber untersucht wurden.

Die mittelalterliche Bebauung des Platzes entstand auf dem Grundriss, der sich in groben Zügen Ende des 13. Jahrhunderts stabilisierte. Einen wesentlichen Einfluss auf das Aussehen des Platzes hatte die Jakobskirche. Mit jedem seinem Umbau änderte sich auch der Platz. Mit der Erweiterung der Kirche wuchs auch der Platz. Die älteste Besiedlung im Raum des Jakobsplatzes sowie im ganzen Nordteil der Stadt ist anhand der Fundkomplexe aus einzelnen Rettungsgrabungen in das erste Drittel des 13. Jahrhunderts zu datieren. Aus jener Zeit stammt wohl der Keller eines holzlehmigen Hauses, der östlich der Hřbitovní-Gasse belegt ist (Holub et al. 2004b).

Umfangreichere Überreste der Platzbebauung stellen mehrere Keller holzlehmiger Bauten aus dem 2. Drittel des 13. Jahrhunderts dar, die sich östlich des heutigen Presbyteriums an der Linie der Běhounská – Straße befinden. Die Häuser wurden im Zusammenhang mit dem Aufbau der Kirche II abgerissen. Drei Keller holzlehmiger Häuser wurden auch an der ehemaligen Hřbitovní – Gasse erforscht.

Jüngere gemauerte Häuser entstanden in Anknüpfung an den Aufbau der neuen Kirche II um 1300. Hinter der Kirche war es das später in die St. Jakobshütte einbezogene Haus. Ein weiterer archäologisch belegter Bau befand sich an der Ostseite der Mündung der Hřbitovní-Gasse, wohin er traufenseitig orientiert war. Überreste eines gemauerten Hauses wurden an der Südseite der Jakubská-Straße dokumentiert. Die erwähnte mittelalterliche Bebauung machte bis zur Wende des 19./20. Jahrhunderts teilweise Abänderungen durch.

Eine besondere Aufmerksamkeit verdient die sog. St. Jakobshütte. Es handelte sich um ein Haus, das nordöstlich des Presbyteriums der Kirche stand. Seine Anfänge fallen in die Mitte des 13. Jahrhunderts. Anfang des 14. Jahrhunderts war das Haus schon aus Stein und in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts wurde es der Hütte überreicht, die die Jakobskirche baute.

Auf der Wende des 19./20. Jahrhunderts wurden alle historischen Objekte beseitigt und mit modernen Bauten ersetzt. Das Straßennetz erfuhr grundsätzliche Veränderungen mit dem Durchbruch der heutigen Rašínova – Straße, die den Freiheitsplatz und den Mährischen Platz verknüpft, die Friedhofgasse verschwand. Von den historisch bedeutsamen Bauten wurde auch die St. Moritz – Kapelle abgerissen (Zapletal 2002).

Schluss

Wie es dem oben angeführten zu entnehmen ist, können im Raum des Jakobsplatzes die Haupthorizonte der bürgerlichen Bebauung gut verfolgt und allgemein charakterisiert werden. Die Anfänge der Besiedlung fallen bekanntlich in das erste Drittel des 13. Jahrhunderts und hängen eindeutig mit der Ankunft der Lokatorenwelle aus Westeuropa zusammen. Zur eigenen Parzellierung gibt es bisher wenig Belege aus dem Bereich der Archäologie (und mit Rücksicht auf dem Stand der Grabung wird es nicht besser sein). In der Konfrontation mit historischen Plänen, Archivreisen und ikonographischen Quellen können sie jedoch zukünftig ergänzt werden. Anders ist die Situation der kirchlichen Bauten und des St. Jakob – Friedhofs, wo im Gegenteil die Entwicklung bzw. der Umfang relativ genau zu verfolgen ist.

Bildbeschreibungen

Abb. 1
Die St. Jakobskirche mit nächster Umgebung. Ausschnitt aus der Vedute von Hieronym Benno Beyer – Hanns Jörg Zeiser, Belagerung Brünns durch die Schweden im Jahre 1645, Blick aus der Vogelperspektive, Ölmalerei auf Leinwand aus dem Jahre 1650, aufbewahrt im Stadtmuseum Brünn, Inv. Nr. 2284.

Abb. 2
Bezeichnung archäologisch untersuchter Flächen im Raum des Jakobsplatzes und dessen nächster Umgebung.

- 1) Grabung aus dem J. 1990;
- 2) Grabung im Hof Jakubská – Str. 4 aus dem J. 1991;
- 3) Grabung im Raum der Parzelle Rašínova – Str. 4 aus dem J. 1997;
- 4) Dokumentation der Kabelleitung im Jahre 1999;
- 5) Suchschnitte – Projekt der Sanierung der Kellerräume – Block 42 aus dem J. 2000;
- 6) Suchschnitte – Projekt der Sanierung der Kellerräume – Block 41 in den Jahren 2001 und 2002;
- 7) Suchschnitte – Projekt der Sanierung der Kellerräume – Block 32 im Jahre 2002;
- 8) Suchschnitte – Projekt der Sanierung der Kellerräume – Block 33 im Jahre 2002;
- 9) Flächengrabung im Rahmen der Renovierung des Jakobsplatzes in den Jahren 2003 und 2004;
- 10) Grabung anlässlich des Aufbaus der Sekundärkollektoren in den Jahren 2003 und 2004;
- 11) Grabung in den Jahren 2005 und 2006 anlässlich der Renovierung des Platzes der Freiheit (náměstí Svobody);
- 12) Dokumentation der Kanalisationsaushübe am Haus Jakubská – Str. 6.

Abb. 3
Gesamtblick vom Norden auf die Grabung im Raum der Parzelle Rašínova – Str. 4 (Archiv von Archaia Brno o. p. s. – Inv. Nr. 30–97–90).

Abb. 4
Gesamtblick vom Nordosten auf die Grabung im Raum der sog. St. Jakobshütte (Archiv von Archaia Brno o. p. s. – Inv. Nr. 373–03–23).

Abb. 5
Rekonstruktion der Entwicklung der Besiedlung und Bebauung im Raum des mittelalterlichen Brünn intra muros:

- a) Rekonstruktion des Vorlokations – Brünn mit Fernkommunikationen in der Zeitspanne von der Mitte des 12. Jahrhunderts bis zu seinem Ende,
- b) Rekonstruktion von Brünn zur Zeit der Lokation mit dem Verlauf der Fernkommunikationen nach 1200.
- c) Stadt Brünn intra muros mit der Bezeichnung, der Häuserblöcke, Stadttore und der wichtigsten Sakralbauten.

A: Wässriger Raum mit periodischem Wasserlauf
B: angenommener Raum der Vorlokationsbesiedlung in der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts
C: angenommener Umfang der Lokationsbesiedlung an der St. Jakobskirche nach dem J. 1200
D: künftige Häuserblöcke
E: mittelalterliche Häuserblöcke

- 1: St. Peterskirche (Mitte des 12. Jahrhunderts)
- 2: St. Michaeliskirche vor dem J. 1227)
- 3: St. Jakobskirche (zwischen 1201 und 1222)
- 4: Dominikanerkloster (zwischen 1227 und 1239)
- 5: Minoritenkloster (vor 1239)
- 6: Augustinenserinnenkloster, sog. Herburger Kloster (nach 1240)
- 7: jüdische Synagoge (13. Jahrhundert?)
- 8: St. Nikolauskirche (nach 1300)
- 9: Marienkapelle (1293)
- (?): unsichere Situierung der St. Nikolauskirche im 13. Jahrhundert

Abb. 6

Häuserblöcke mittelalterlichen Brünns im quadratischen Netz (420 × 390 Fuß; bei der angenommenen Anwendung des römischen Fußes 0,296 m siehe Muk 1985, 267). Eine der hypothetischen Möglichkeiten der Vermessung des Stadtteils.

Abb. 7

a) Rekonstruktion des Zustands der bekannten Bebauung in der Mitte des 13. Jahrhunderts mit der ältesten Bauphase der St. Jakobskirche.

b) Rekonstruktion des Zustands der bekannten Bebauung in der Mitte des 14. Jahrhunderts mit der ältesten Bauphase der St. Jakobskirche.

c) Rekonstruktion des Zustands der bekannten Bebauung in der Mitte des 16. Jahrhunderts mit dem spätgotischen Bau der heutigen St. Jakobskirche.

Abb. 8

Bebauung der nächsten Umgebung des Jakobsplatzes, Zeichnung anhand historischer Pläne aus der Mitte des 19. Jahrhunderts, in den Plan des Urkatasters aus dem Jahre 1825 eingesetzt.

Abb. 9

Heutige Bebauung der nächsten Umgebung des Jakobsplatzes, in den Plan des Urkatasters aus 1825 eingesetzt.